

Právní téma Rodinných listů

Právo a senioři

JUD. Jiří Vlastník, Ph.D., advokát
spolupracující s AK Vejmelka & Wünsch, s. r. o.

Stáří Římané říkali, že stáří se má ctít a slova starých zapisovat. V Anglii se praví, že šedé vlasy zasluhují úctu. V Německu, že stáří se má ctít a mládež bránit. Úcta ke stáří je všeobecně uznávanou hodnotou a tvoří jeden ze základů společenské morálky. Stáří je završením lidského života. Obdobím, s nímž se pojí řada radostí i strastí. Lidské

tělo vypovídá stále častěji svou službu, člověk se stává zranitelnějším fyzicky i duševně. Předmětem tohoto článku je obecně (a poněkud povrchně) pojednání o tom, jak se k fenoménu stáří staví současné, zejména české právo, zda úctu ke stáří náležitě zohledňuje a nakolik osobám vysokého věku – seniorům – poskytuje zvláštní ochranu. Po statích Právo a smrt a Dítě a právo, publikovaných v Rodinných listech v loňském roce,¹⁾ tento článek přináší pohled na další z částí lidského života.

Stáří v právním smyslu

Od narození člověka roste právo spolu s ním a předvádí řadu věkových hranic, zohledňujících zvláštní zájmy na ochraně člověka i společnosti v jednotlivých stupních lidského vývoje.

Například potraviny a hračky pro kojence (dětí do 12 měsíců) a malé děti (do 3 let) podléhají zvláštní kontrole a podmínky péče o děti do tří let věku podléhají přísným pravidlům.²⁾ Jasně je stanoveno, že závislá práce dětí mladších 15 let je zakázána;³⁾ s dovršením věku 15 let se pojí i hranice trestní odpovědnosti. Dětství (v právním smyslu) končí dovršením osmnáctého roku věku, kdy se člověk stává plně svéprávným.⁴⁾

Výkon řady činností je nicméně podmíněn dosažením určitého věku buď přímo (např. senátorem se člověk může stát teprve po dosažení věku 40 let), nebo nepřímo (např. podmínkou vysokoškolského vzdělání a nezbytné minimální praxe jako u lékařů, soudců, advokátů apod.). Hranici stáří však právo nestanoví. V oblasti sociálního práv

za ni lze považovat dosažení důchodového věku, k němuž právo vztahuje hmotné zabezpečení ve stáří⁵⁾ či pojem senior.⁶⁾ Právní předpisy nicméně nepředvídají, že by v důsledku dosažení důchodového věku vznikala automaticky nějaká zvláštní práva. Jedná se pouze o právní skutečnost, k níž musí přistoupit další podmínky, jako je například splnění stanovené doby pojištění,⁷⁾ vznik určité sociálně tíživé situace⁸⁾ či ohrožení sociálním vyloučením.⁹⁾ Nové právo pak vzniká až při současném splnění těchto podmínek. Jinými slovy, právo vychází z toho, že všichni lidé jsou si ve svých právech rovni a všem se poskytuje stejná právní ochrana bez ohledu na věk. Tím je zajištěn respekt k individualitě každého člověka. Na druhou stranu relativizace stáří se v některých oblastech projevuje v nedostačující ochraně seniorů, o níž bude pojednáno níže.

Zákaz diskriminace z důvodu věku

Základní pravidla

Základním principem, prolínajícím soudobé právo (otázkou je, zda bohudík, či bohužel) je zákaz diskriminace, mimo jiné též z důvodu věku. V českém právu je možné jej dovodit z čl. 1 Listiny základních práv a svobod („Listina“),¹⁰⁾ výslovně pak vyplývá z antidiskriminačního zákona.¹¹⁾ V souladu se zákazem diskriminace má každý právo, aby s ním bylo ve srovnatelných situacích zacházeno stejně jako s jinými osobami bez ohledu na jeho věk, nejsou-li rozumné důvody pro zacházení rozdílné.¹²⁾

Pro závěr o tom, zda se jedná o zakázanou diskriminaci, je třeba vždy poměřovat právo na rovné zacházení na straně jedné a důvody a způsob zacházení odlišného na straně druhé.¹³⁾ Zákon výslovně předvídá případy, které diskriminací nejsou. Kromě výjimek týkajících se přístupu k zaměstnání (viz níže) se o diskriminaci ve stanovených

5) Viz čl. 30 odst. 1 Listiny základních práv a svobod (dále jen „Listina“).

6) Např. § 66 zák. č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o sociálních službách“). Domovem pro seniory se pak rozumí zařízení, v němž se poskytují pobytové služby osobám, které mají sníženou soběstačnost zejména z důvodu věku, jejichž situace vyžaduje pravidelnou pomoc jiné fyzické osoby (viz § 49 zákona o sociálních službách).

7) § 29, 32 zák. č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o důchodovém pojištění“).

8) Např. zdravotní postižení, bezmocnost či hmotná nouze – srov. např. zák. č. 329/2011 Sb., o poskytování dávek osobám se zdravotním postižením a o změně souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, zák. č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o státní sociální podpoře“), či zák. č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů.

9) § 66 zákona o sociálních službách.

10) Srov. v oblasti práva EU čl. 21 Listiny základních práv a svobod Evropské unie („Listina EU“).

11) Viz § 1 odst. 3 a § 2 odst. 3 zák. č. 198/2009 Sb., antidiskriminačního zákona, ve znění pozdějších předpisů („antidiskriminační zákon“).

12) Viz např. nálezy Ústavního soudu z 26. 11. 1996, sp. zn. Pl. ÚS 6/96, či nálezy Ústavního soudu z 16. 10. 2007, sp. zn. Pl. ÚS 53/04.

13) Srov. též. nálezy Ústavního soudu z 23. 3. 2010, sp. zn. Pl. ÚS 8/07.

1) Vlastník J. Právo a smrt. In Rodinné listy č. 4/2013, Vlastník J. Dítě a právo. In Rodinné listy č. 10/2013.

2) Např. zák. č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o ochraně veřejného zdraví“), vyhláška č. 54/2004 Sb., o potravinách určených pro zvláštní výživu a o způsobu jejich použití, ve znění pozdějších předpisů, nařízení vlády č. 86/2011 Sb., o technických požadavcích na hračky, ve znění pozdějších předpisů, či vyhláška č. 84/2001 Sb., o hygienických požadavcích na hračky a výrobky pro děti ve věku do 3 let, ve znění pozdějších předpisů.

3) § 34 zák. č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku.

4) Za zákonných podmínek může svéprávnost přiznat soud nezletilému, který dosáhl 16 let. Viz § 30 a 37 obč. zák.

oblastech¹⁴⁾ nejedná, je-li rozdílné zacházení objektivně odůvodněno legitimním cílem a prostředky k jeho dosažení jsou přiměřené a nezbytné. Za diskriminaci se nepovažují ani opatření, jejichž cílem je předejít nebo vyrovnat nevýhody vyplývající z příslušnosti osoby k určité věkové skupině a zajistit jí rovné zacházení a rovné příležitosti. Otázkou je, nakolik jsou s těmito pravidly v souladu zvýhodnění seniorů vůči mladším v některých oblastech, jako jsou slevy na vstupném do vybraných institucí, slevy na jízdném apod. Dobře lze argumentovat pro závěr, že taková zvýhodnění v souladu s právem nejsou zejména proto, že samotný věk nic nevypovídá o horší sociální situaci člověka, odůvodňující poskytnutí ekonomických výhod. Projevují se zde nezamýšlené důsledky antidiskriminační legislativy, která často znásilňuje svobodu lidské vůle a snaží se člověka přizpůsobit k obrazu svému. To podle mého názoru nemůže přinést žádoucí výsledek, ale naopak nutně vytváří mnohé třecí plochy i problémy v aplikační praxi. Závěr, že zmíněná zvýhodnění seniorů jsou nedovolená, pokládám každopádně za nesprávný, neboť popírá svobodnou vůli osoby vyjadřující úctu ke stáří jako jedné ze základních hodnot právě prostřednictvím určitého zvýhodnění.

Věk a práce

Při přijímání do zaměstnání nesmí být věk rozhodným kritériem výběru a zaměstnavatel musí zajišťovat rovné zacházení se zájemci o zaměstnání jakéhokoli věku.¹⁵⁾ V opačném případě by se jednalo o zakázanou diskriminaci a správní delikt, postžitelný pokutou až 1 milion korun¹⁶⁾ a poškozený by mohl využít zákonných prostředků nápravy (zejména uplatnit nárok na upuštění od diskriminace, náhradu škody či nemajetkové újmy).¹⁷⁾ Diskriminací nicméně není, „pokud je vyžadována podmínka minimálního věku, odborné praxe nebo doby zaměstnání, která je pro řádný výkon zaměstnání nebo povolání nebo pro přístup k určitým právům a povinnostem spojeným se zaměstnáním nebo povoláním nezbytná“ (např. minimální věk soudce či podmínka předchozí praxe advokáta), ani „rozdílné zacházení z důvodu věku v přístupu k zaměstnání nebo povolání, pokud je pro řádný výkon zaměstnání nebo povolání potřebné odborné vzdělávání, které je nepřiměřeně dlouhé vzhledem k datu, ke kterému osoba ucházející se o zaměstnání nebo povolání dosáhne důchodového věku podle zvláštního zákona.“ Pokud by tak například odborné vzdělávání zajišťované zaměstnavatelem zaměstnanci bylo časově náročnější (zákon s podivem nehovoří o finanční náročnosti pro zaměstnavatele) a po zaměstnavateli by nebylo možné rozumně požadovat, aby je hradil osobě, která má zanedlouho dosáhnout důchodového věku, je takový zaměstnavatel oprávněn stanovit nejvyšší možný věk jako podmínku vstupu do zaměstnání.

Dosažení určitého věku není zákonným důvodem pro rozvázání pracovního poměru výpovědí ze strany zaměstnavatele a jako výpovědní důvod je nelze ani sjednat

v pracovní smlouvě – takové ujednání by bylo neplatné, neboť výpovědní důvody jsou v zákoně stanoveny kogentním a vyčerpávajícím způsobem.¹⁸⁾ Výpověď daná zaměstnanci z důvodu dosažení určitého věku by byla neplatná i v případě, kdy by byl výpovědní důvod uveden jiný, ale prokázalo by se, že skutečným důvodem bylo právě dosažení určitého věku. V konkrétním případě tak Ústavní soud dovodil možnou diskriminaci ze skutečnosti, že po příchodu Martina Jahna na Úřad vlády byli na úseku, kde byl zaměstnán stěžovatel, propuštěni převážně starší zaměstnanci a naopak přijímáni zaměstnanci převážně mladší (Ústavní soud se při rozhodnutí věci mimo jiné poněkud neobvykle opřel o statistiku a zdůraznil její význam).¹⁹⁾

Naproti tomu služební poměr příslušníka bezpečnostních sborů, (tj. Policie ČR, Hasičského záchranného sboru ČR, Celní správy ČR, Vězeňské služby ČR, Generální inspekce bezpečnostních sborů, Bezpečnostní informační služby a Úřadu pro zahraniční styky a informace) skončí dnem 31. 12. kalendářního roku, v němž příslušník dovrší 65 let.²⁰⁾ Obdobně služební poměr státního zaměstnance podle zákona o státní službě (jehož účinnost je opakovaně odkládána a nyní předvídána na 1. 1. 2015) by měl skončit též dnem 31. 12. kalendářního roku, v němž státní zaměstnanec dovrší věk 65 let.²¹⁾ V současnosti připravovaná novela nahrazuje tuto hranici dovršením věku 70 let.²²⁾ I funkce soudce zaniká uplynutím kalendářního roku, v němž soudce dosáhl věku 70 let.²³⁾

Je zjevné, že zákonodárce činí základní rozdíl mezi pracovním poměrem podle zákoníku práce a některými jinými poměry. Podle zákoníku práce věk zaměstnance nerozhoduje a významné je pouze to, zda zaměstnanec splňuje předpoklady pro výkon práce (včetně zejména zdravotního stavu) a odpovídajícím způsobem plní své pracovní povinnosti. Zaměstnavatel je tak omezen ve volbě, zda chce zaměstnávat mladší či starší lidi, neboť věk nesmí být kritériem pro rozhodování o tom, zda zaměstnavatel určitého zájemce o zaměstnání jako zaměstnance přijme či nikoliv, a není ani výpovědním důvodem.

Oproti tomu služební poměry či výkon funkce soudce dosažením určité věkové hranice zanikají. Je přitom na místě ptát se po důvodech takového rozlišení, neboť pracovní poměr a služební poměr mohou být co do rozsahu povinností plně srovnatelné.

Vychází-li zákonodárce z toho, že po dosažení věku 65 let již nelze plnit služební povinnosti např. celníka či úředníka, proč současně upírá možnost, aby si zaměstnavatel a zaměstnanec v náročnější profesi sjednali jako výpovědní důvod dosažení určitého věku? Domnívám se, že i zde platí, že lepší než pokoušet se svázat společnost antidiskriminačními pravidly by bylo spolehnout se na to, že lidé (zaměstnavatelé) se rozhodují rozumně, a respektovat svobodu jejich volby. Rozumný zaměstnavatel (jakých

14) Jedná se o oblast sociálního zabezpečení, přiznání a poskytování sociálních výhod, přístup ke zdravotní péči a její poskytování, přístup ke vzdělání a jeho poskytování, přístup ke zboží a službám, včetně bydlení, pokud jsou nabízeny veřejností, nebo při jejich poskytování.

15) Viz § 5 odst. 2, 3 antidiskriminačního zákona.

16) § 139 odst. 1 písm. a) zák. č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů.

17) Viz § 10 antidiskriminačního zákona.

18) Viz § 52 zák. č. 262/2006 Sb., zákoníku práce, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákoník práce“).

19) Nález Ústavního soudu z 30. 4. 2009, sp. zn. II. ÚS 1609/08.

20) Viz § 41 písm. d) zákona č. 361/2003 Sb., o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů, ve znění pozdějších předpisů.

21) Viz § 57 odst. 1 písm. d) zák. č. 218/2002 Sb., (služební zákon), ve znění pozdějších předpisů.

22) Viz apps.odok.cz/kpl-detail?pid=KORN9F7DDFU8.

23) Viz § 94 písm. a) zák. č. 6/2002 Sb., o soudech a soudcích, ve znění pozdějších předpisů.

je většina) jistě ocení přínos staršího, schopného a zkušeného zaměstnance a nerozumný si cestu k jeho propuštění staršího zaměstnance vždýcky najde, byť prostředky nemusejí být nutně v duchu *fair play*.

Ostatně dlouhodobě jsem přesvědčen, že českému pracovnímu právu by velmi prospělo právě zcela nové pojetí výpovědních důvodů v zákoníku práce a připuštění ukončení pracovního poměru ze strany zaměstnavatele ve stanovené výpovědní době i bez udání důvodu tak, aby zaměstnavatel nebyl nucen zaměstnávat zaměstnance, s nimiž spolupracovat nechce nebo je nepotřebuje. Domnívám se, stávající úprava zákoníku práce představuje jednu z významných brzd hospodářského rozvoje a koneckonců je i jedním z důvodů pro (ekonomicky zcela pochopitelný) rozvoj tzv. švarcsystému, tedy obcházení zákoníku práce sjednáváním smluv ryze občanskoprávního charakteru.

Náhrada škody na zdraví

Zvláštní problematiku představuje přiznávání odškodnění ztížení společenského uplatnění.²⁴⁾ Při stanovení jeho výše soudy zohledňují mimo jiné věk poškozeného. Došlo-li k poškození zdraví s trvalými následky v mladším věku, je přiznávána výše odškodnění pravidelně vyšší a potud jsou senioři znevýhodnění vůči mladším. Právo zde vstupuje na tenký led, kdy na jedné straně vzniká otázka, nakolik je možné vážit hodnotu (kvalitu) života různých lidí, a na druhé straně stojí potřeba rozhodnout o výši odškodnění v každém konkrétním případě na základě určitých přezkoumatelných vodítek omezujících libovůli. Taková vodítka byla dříve jen základní, od 1. 1. 2014 pak absentují zcela a odškodnění se stanoví podle zásad slušnosti.²⁵⁾

V případě seniora, žijícího před zraněním aktivním životem, který byl v důsledku zranění upoután na lůžko a trvale omezen v základních životních úkonech, jemuž soudy přiznaly pouze dvounásobek základní sazby odškodnění podle vyhlášky²⁶⁾ mimo jiné s odkazem na jeho vyšší věk, Nejvyšší soud dovodil, že „byť se úraz žalobci stal v seniorském věku, je věk jen jedním z kritérií, které musí soudy vzít v potaz při úvaze o mimořádném zvýšení odškodnění postupem podle § 7 odst. 3 vyhlášky, za současného zhodnocení všech ostatních okolností případu. V projednávané věci je míra poškození zdraví žalobce oproti předchozímu stavu natolik vysoká a trvalé následky tak mimořádně těžké, že ani jeho vyšší věk v době úrazu nevyklučuje závěr o přiměřenosti zvýšení náhrady za ztížení společenského uplatnění výrazně nad dvojnásobek základního bodového ohodnocení.“ Nejvyšší soud tedy akceptuje věk poškozeného jako jedno z kritérií

pro stanovení výše odškodnění (s vyšším věkem poškozeného se v tomto smyslu vzniklá újma může snižovat), avšak jen do určité míry. Vždy je třeba zohledňovat konkrétní okolnosti případu, zejména charakter újmy a specifika osoby poškozeného. V některých případech by pak měl vysoký věk poškozeného vést podle mého názoru naopak k přiznání vyššího odškodnění, neboť vzniklá újma může být právě v důsledku vysokého věku intenzivnější.²⁷⁾

Spravedlnost pro všechny

Někdy vyvstává otázka, nakolik má být spravedlnost slepá k vysokému věku osob, nebo jej má naopak zohlednit v určitém zvýhodnění v průběhu řízení, anebo při způsobu rozhodnutí, jako je například zmírněný postih za skutky spáchané před mnoha lety či upuštění od potrestání v zájmu humanitnosti trestního řízení.

Pokud jde o průběh soudního řízení a možná procesní zvýhodnění seniorů, lze dovodit, že samotný věk není důvodem pro zvláštní postup soudu, nepřístupují-li k němu zvláštní okolnosti, zejména zhoršený zdravotní stav. V konkrétním případě tak Nejvyšší soud dovodil, že delegace věci k návrhu žalobkyně z důvodu jejího vysokého věku od Okresního soudu ve Vsetíně k Obvodnímu soudu pro Prahu 4 není přípustná, neboť žalobkyně nebyla jinak ve své účasti na řízení nijak omezena.²⁸⁾

Ve sledovaném případě v r. 2012 došlo k pravomocnému zastavení trestního stíhání tehdy 86letého Stanislava Tomeše, který se měl v r. 1957 v rámci programu opatření komunistické moci proti sblížování SRN a Francie jako bývalý agent komunistické tajné služby podílet na organizaci výroby a zaslání nástražného výbušného systému, maskovaného jako krabice s doutníky, prefektovi francouzského departementu Bas-Rhin. Zásilka explodovala v rukou manželky prefekta, která následkům zranění podlehla, a S. Tomeš byl z toho důvodu trestně stíhán pro trestný čin vraždy. Městský soud v Praze nicméně trestní stíhání zastavil s poukazem na porušení práva obviněného na projednání věci v přiměřené lhůtě, neboť od zahájení trestního stíhání uplynulo více než 10 let a navíc byl v řízení doložen znalecký posudek, dospívající k závěru o špatném zdravotním stavu obviněného. Rozhodnutí městského soudu se stalo pravomocným (státní zástupce proti němu bohužel nepodal opravný prostředek), a tudíž nezměnitelným. K návrhu ministryně spravedlnosti, využití institutu stížnosti pro porušení zákona, Nejvyšší soud poukázal (s odkazem na dřívější judikaturu svou i Ústavního soudu) na to, že právo na projednání věci soudem v přiměřené lhůtě v sobě nezahrnuje též právo na zastavení trestního stíhání, nelze-li trestní řízení v přiměřené lhůtě skončit. Protože trestní řád nepředvídá, že by samotné dosažení věku či zdravotní problémy byly důvodem pro zastavení trestního stíhání,²⁹⁾ Nejvyšší soud

24) Jde o jeden z nároků při škodě na zdraví, který vzniká, vznikla-li poškozením zdraví překážka lepší budoucnosti poškozeného (§ 2958 občanského zákoníku). Podle dřívější definice v § 3 odst. 1 vyhl. č. 440/2001 Sb., o odškodnění bolesti a ztížení společenského, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „vyhl. 440/2001 Sb.“) se v rámci ztížení společenského uplatnění odškodňovaly následky škody na zdraví, které jsou trvalého rázu a mají prokazatelně nepříznivý vliv na uplatnění poškozeného v životě a ve společnosti, zejména na uspokojování jeho životních a společenských potřeb, včetně výkonu dosavadního povolání nebo příprav na povolání, dalšího vzdělávání a možnosti uplatnit se v životě rodinném, politickém, kulturním a sportovním, a to s ohledem na věk poškozeného v době vzniku škody na zdraví.

25) Srov. zrušenou vyhlášku č. 440/2001 Sb. a nový § 2958 obč. zák.

26) Vyhláška č. 440/2001.

27) Shodně viz níže k rozsudku ESLP ve věci Georgel a Georgeta Stoicescu v. Rumunsko z 26. 7. 2011.

28) Usnesení Nejvyššího soudu z 23. 8. 2007, sp. zn. 25 Nd 217/2007.

29) V úvahu by případně přicházelo přerušení trestního stíhání výlučně v případech, kdy by obviněného nebylo možné pro těžkou chorobu postavit před soud, anebo nebyl-li by obviněný pro duševní chorobu, která nastala až po spáchání činu, schopen chápat smysl trestního stíhání, případně udělení milosti prezidentem republiky – viz § 173 odst. 1 písm. b), c), § 11 odst. 1 písm. a) zák. č. 141/1961 Sb., trestního řádu, ve znění pozdějších předpisů.

dovodil, že rozhodnutím o zastavení trestního stíhání byl porušen zákon. Kromě toho poukázal i na vadný postup Městského soudu v Praze, který se vůbec nezabýval rozpory v předloženém znaleckém posudku o zdravotním stavu obviněného, z nichž bylo možné učinit závěr o jeho nevěrohodnosti.³⁰⁾

Byť Nejvyšší soud v konkrétním případě nemohl ovlivnit konečnost rozhodnutí o zastavení trestního stíhání, jeho argumentace by měla být alespoň vodítkem pro případné podobné budoucí kauzy, v nichž by (snad) již měla spravedlnost platit pro všechny.

Zvláštní právní ochrana seniorů?

Judikatura Evropského soudu pro lidská práva

Jak napsal Henryk Sienkiewicz, stáří a bezmocnost jsou smutní druhové posledních let života. Přirozeným důsledkem stáří je snížení schopnosti člověka čelit nástrahám a nebezpečím, které jej v každodenním životě obklopují. Bylo by tedy možné očekávat, že právo bude poskytovat seniorům zvýšenou míru právní ochrany podobně, jako ji poskytuje například dětem.

K nutnosti zajišťovat zvláštní ochranu seniorů se již vyjádřil i Evropský soud pro lidská práva (dále „ESLP“). V případě Heinisch v. Německo³¹⁾ nebyla stížnost k ESLP podána seniorem, ale paní Brigitte Heinisch, sestrou v domově pro seniory, vedoucí spor se společností Vivantes Netzwerk für Gesundheit GmbH („Vivantes“) jako svým zaměstnavatelem a provozovatelem domova. Paní Heinisch opakovaně společnost Vivantes vytýkala, že v domově je nedostatek zaměstnanců a není tak možné poskytovat seniorům odpovídající slibovanou péči, která navíc není ani dostatečně dokumentována. Nakonec podala trestní oznámení, neboť podle ní Vivantes uváděla své pacienty v omyl i v nebezpečí a navíc se pokoušela problémy utulávat a nutit personál k falšování údajů. Na podání trestního oznámení navázala příprava a šíření brožurky s popisem praktik Vivantes. Paní Heinisch následně dostala od Vivantes výpověď z pracovního poměru, kterou německý odvolací soud nakonec shledal oprávněnou, neboť podle něj bylo trestní oznámení a vyvíjení veřejného nátlaku z její strany na Vivantes nepřiměřené a představovalo nepřipustné porušení povinnosti loajality zaměstnance k zaměstnavateli.

ESLP zejména posuzoval, zda nebylo porušeno právo paní Heinisch na svobodu projevu. Odkázal na svou judikaturu vztahující se k tzv. whistle-blowerům – osobám upozorňujícím na chyby či nedostatky systému, jehož jsou součástí. Jednání takových osob ESLP posuzuje z více pohledů, jako jsou zejména povinnost loajality zaměstnance vůči zaměstnavateli, povinnost jednat v dobré víře či rozsah vzniklé újmy na straně jedné a právo na svobodu projevu s přihlédnutím k veřejnému zájmu, který whistle-blower svým jednáním sleduje, na straně druhé.³²⁾

ESLP k tomu mimo jiné uvedl: „Ve společnostech se stá- le rostoucím podílem starší populace, která je předmětem in- stitucionalizované péče, a s ohledem na zvláštní zranitelnost

dotčených pacientů, kteří často nemusí být v situaci, aby ze své vlastní iniciativy upozornili na nedostatky v poskytování péče, je šíření informací o kvalitě či nedostatcích takové péče nesmírně důležité za účelem zabránění zneužití. Je to ještě zřejmější, je-li institucionalizovaná péče poskytována státem vlastněnou společností, kde je v sázce důvěra veřejnosti v od- povídací poskytování životně důležitých služeb ze strany státu.“³³⁾ ESLP dále doplnil, že „veřejný zájem na infor- mování o nedostatcích v poskytování institucionalizovaných služeb pro seniory státem vlastněnou společností je v demo- kratické společnosti tak významný, že převažuje nad zájmem na ochraně dobrého jména a zájmů takové společnosti.“³⁴⁾

Proto ESLP dospěl k závěru, že právo paní Heinisch na svobodu projevu ve smyslu čl. 10 Úmluvy bylo porušeno, neboť výpověď, resp. její posvěcení ze strany německých soudů nebyl zásah, který by byl v demokratické společnosti nezbytný, a německé soudy porušily svou povinnost nalézat spravedlivou rovnováhu mezi po- třebou chránit dobrou pověst zaměstnavatele na straně jedné a potřebou chránit právo na svobodu projevu paní Heinisch na straně druhé.

V jiném rozsudku se ESLP věnoval případu rumunské občanky, paní Georgety Stoicescu, která byla ve věku 71 let v Bukurešti napadena a pokousána smečkou toulavých psů.³⁵⁾ Paní Stoicescu v důsledku útoku utrpěla úraz hlavy a zlomeninu stehna, vyžadující hospitalizaci v nemocnici, a následně trpěla amnézií, bolestmi ramene a stehna i trvalým strachem, pro který vůbec nevycházela ven. Paní Stoicescu podala žalobu na náhradu škody proti rumun- ským orgánům, která však byla rumunskými soudy zamí- nuta. Poté se obrátila na ESLP. Soud nejprve shledal, že o problémech s toulavými psy v Bukurešti je celá řada do- kladů a zpráv a případů napadení člověka psem je velmi mnoho (řádově tisíce). ESLP vyšel z doktríny pozitivních povinností státu, podle níž státy nejsou toliko povinny zdr- žet se určitého jednání, ale musí aktivně jednat tak, aby zá- kladní práva a svobody podle Úmluvy byla skutečně zajiště- na, včetně přijetí opatření zajišťujících ochranu jednotlivce. Dovodil, že v konkrétním případě došlo k porušení práva paní Stoicescu na ochranu soukromého života podle čl. 8 Úmluvy (a současně i práva na spravedlivý proces podle čl. 6 Úmluvy). Při rozhodnutí o výši odškodnění nemajetkové újmy, stanovené v konkrétním případě na 9000 €, ESLP uvedl: „Při ocenění utrpení, které stěžovatelka prožila, musí být přihlédnuto k její finanční situaci, jejímu pokročilému věku a zhoršujícímu se zdravotnímu stavu a tomu, že mohla využít bezplatných lékařských služeb a léků teprve po dvou a půl roce od incidentu.“ Je tedy patrné, že ESLP přihlédl k vysokému věku stěžovatelky jako faktoru, odůvodňujícímu vyšší míru právní ochrany a přiznání vyššího odškodnění.

Zbývá vyčkat, zda uvedená rozhodnutí ESLP budou počátkem jeho systematictější snahy po zvýšení standar- du právní ochrany seniorů po vzoru jiných sociálních skupin a bude jim věnována hlubší pozornost.³⁶⁾

33) Rozsudek ESLP Heinisch v. Německo, cit., odst. 71.

34) Rozsudek ESLP Heinisch v. Německo, cit., odst. 90.

35) Rozsudek ESLP ve věci Georgel a Georgeta Stoicescu v. Rumun- sko z 26. 7. 2011.

36) To dovodují např. Timmer A. Mainstreaming the Human Rights of Older Persons, 5. 9. 2011, publikováno na strasbourgobservers. com/2011/09/05/mainstreaming-the-human-rights-of-older-persons.

30) Rozsudek Nejvyššího soudu z 19. 11. 2013, čj. 4 Tz 52/2013-51.

31) Rozsudek ESLP ve věci Heinisch v. Německo z 21. 7. 2011.

32) Viz např. rozsudky ESLP ve věcech Stoll v. Švýcarsko z 10. 12. 2007, Guja v. Moldávie z 12. 2. 2008 či Marchenko v. Ukrajina z 19. 5. 2009.

Ochrana seniorů v českém veřejném právu?

V českém právu zvláštní právní normy zajišťující zvláštní ochranu seniorů až na výjimky nenajdeme. Podle čl. 32 odst. Listiny je zaručena zvláštní ochrana pouze pro děti a mladistvé, kterou promítá celá řada právních předpisů. Obdobně podle čl. 29 odst. 1 Listiny mají právo na zvýšenou ochranu zdraví při práci a na zvláštní pracovní podmínky pouze ženy, mladiství a osoby zdravotně postižené. Žádné úlevy pro starší zaměstnance oproti ženám, zdravotně postiženým či mladistvým nemáme.³⁷⁾

Ani v oblasti trestního práva není seniorům přiznána zvláštní právní ochrana. Celá řada skutkových podstat trestných činů předvídá přísnější trestní postih, je-li trestný čin spáchán na osobě mladší patnácti let (např. vražda, ublížení na zdraví) či osmnácti let (např. znásilnění či sexuální nátlak). Na druhou stranu žádá ze skutkových podstat trestných činů nepředvídá přísnější postih jen proto, že trestný čin je zaměřen vůči osobě vysokého věku. Skutečnost, že pachatel (a) spáchal trestný čin využívaje něčí nouze, tísně, bezbrannosti, závislosti nebo podřízenosti, anebo (b) spáchal trestný čin ke škodě osoby vysokého věku nebo nemohoucí, soud zohledňuje pouze jako obecnou přitěžující okolnost při rozhodování o trestu v rámci (běžné) zákonné trestní sazby.³⁸⁾

V této souvislosti je nutné poukázat na, že v některých právních řádech je přísnější postih trestných činů vůči osobám vysokého věku zakotven. Příkladem může být Francie, jejíž trestní zákoník obsahuje řadu kvalifikovaných skutkových podstat, předvídajících přísnější postih trestných činů spáchaných vůči osobám zranitelným z důvodu jejich věku, který byl pachateli znám.³⁹⁾ Jsem přesvědčen o tom, že české trestní právo by v tomto ohledu zasluhovalo změnu a zvýšení ochrany seniorů v podobě zpřísnění postihu trestných činů, které jsou vůči nim namířeny.

Zdá se, že v zvýšenou ochranu seniorů poskytuje spotřebitelské právo. O nekalé (a tudíž zakázané) obchodní praktiky se podle zákona jedná, *je-li jednání podnikatele vůči spotřebiteli v rozporu s požadavky odborné péče a je způsobilé podstatně ovlivnit jeho rozhodování tak, že může učinit obchodní rozhodnutí, které by jinak neučinil*. Platí přitom, že *je-li obchodní praktika zaměřena na spotřebitele, kteří jsou z důvodu duševní nebo fyzické slabosti nebo věku zvlášť zranitelní, hodnotí se její nekalost z hlediska průměrného člena této skupiny; tím není dotčeno obvyklé reklamní přehánění*.⁴⁰⁾ Obchodní praktiky zaměřené na seniory tedy podléhají poněkud přísnějším měřítkům, nicméně vzhledem k obecnosti zákonného ustanovení a jeho obtížnému výkladu (těžko určovat vlastnosti průměrného seniora) je přínos sporný, jak ostatně dokládá pokračující praxe pochybných předváděcích akcí zaměřených právě

na seniory a zjevně zneužívajících jejich vyššího věku.⁴¹⁾ Domnívám se, že zákonu by v této souvislosti prospěla změna ve směru posílení ochrany seniorů. V úvahu přichází například zpřesnění vymezení nekalých praktik, přenesení důkazního břemene v případech jednání se seniory v určitých případech na podnikatele apod.

Ochrana seniorů v českém soukromém právu

Nový občanský zákoník věnuje zvláštní oddíl podpůrným opatřením v případě narušení schopnosti zletilého právně jednat.⁴²⁾ Nejedná se o zvláštní úpravu určenou výslovně seniorům. Právě ve stáří však bývá schopnost právně jednat v důsledku řady onemocnění, pojmích se pravidelně s vysokým věkem, narušena, a proto jsou tyto instituty právě pro seniory dobře využitelné. Cílem právní úpravy je umožnit člověku, který očekává svou duševní indispozici nebo je jí již postižen, ovlivnit co nejvíce (budoucí) chod věcí a co nejvíce respektovat jeho vůli a chránit jeho zájmy.

Předběžné prohlášení

Předběžným prohlášením,⁴³⁾ sepsaným za zákonných podmínek, může člověk v očekávání vlastní nezpůsobilosti právně jednat projevit vůli, aby byly jeho záležitosti spravovány určitým způsobem, aby je spravovala určitá osoba,⁴⁴⁾ nebo aby se určitá osoba stala jeho opatrovníkem. Je-li sepsáno takové prohlášení, je ustanovený správce (prijme-li svou funkci) vázán stanovenými příkazy, a obdobně i soud, rozhodující případně o opatrovníkovi, je vázán přáním jednatelova ohledně osoby opatrovníka, byť bude muset posoudit, zda tato osoba splňuje předpoklady pro výkon takové funkce. Předběžné prohlášení je dobře využitelné pro všechny, očekávající možnou duševní poruchu. Je též vhodným doplňkem pořízení pro případ smrti, neboť umožňuje předem reagovat na situaci, které často nelze předem ovlivnit, a pro život člověka mohou mít tragické následky, byť smrtí nekončí.

Předběžné prohlášení lze kdykoliv předepsanou formou odvolat a zákon též předvídá možnost jeho zrušení za stanovených podmínek soudem v případě podstatné změny okolností.

Nápomoc při rozhodování

Osoby, které mají v důsledku duševní poruchy narušenou schopnost rozhodování,⁴⁵⁾ mohou nově využít institutu nápomoci při rozhodování a ujednat si s podpůrcem či více podpůrci zvláštní smlouvou o nápomoci. Předmětem takové smlouvy je poskytování podpory spočívající v tom, že podpůrce bude se souhlasem podporovaného přítomen při jeho právních jednáních, zajistí mu potřebné údaje a sdělení a bude mu nápomocen radami.

37) Viz blíže § 237 a násl. zák. č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů.

38) Viz § 42 písm. d), h) zák. č. 40/2009 Sb., trestního zákoníku, ve znění pozdějších předpisů.

39) Viz např. čl. 221-4(3) či 222-8 (2) francouzského Code pénal (dostupný na www.legifrance.gouv.fr).

40) Viz § 4 zák. č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o ochraně spotřebitele“). Porušení zákazu používání nekalých obchodních praktik je správním deliktem postižitelným pokutou až 5 mil. Kč (viz § 24 odst. 12 písm. d) zákona o ochraně spotřebitele).

41) Zákon dále vymezuje klamavé a agresivní obchodní praktiky, kde se však již s kritériem věku spotřebitele neshledáme a pouze výkladem lze případně v konkrétní věci dospět k tomu, že např. prodávající vědomě využil nepříznivé situace spotřebitele – seniora v důsledku jeho věku a jednalo se tak o agresivní obchodní praktiku, za což prodávající odpovídá (viz § 5a odst. 1 písm. c) zákona o ochraně spotřebitele).

42) § 38 a násl. občanského zákoníku.

43) § 38–44 občanského zákoníku.

44) Je-li v těchto případech účinnost prohlášení vázána na podmínku, rozhoduje o jejím splnění soud.

45) Viz § 45–48 občanského zákoníku.

Smlouva vyžaduje schválení soudu, který může podpůrce odvolat buď na návrh, anebo poruší-li podpůrce závažně své povinnosti (zejména postupovat vždy v souladu se zájmy podporovaného a zákaz bezdůvodně se obohatit na jeho účet).⁴⁶⁾

Zastoupení členem domácnosti

Nově je upravena možnost zastoupení zletilého s duševní poruchou, bránící mu samostatně právně jednat, který nemá jiného zástupce, ze strany jeho potomka, předka, sourozence, manžela, partnera nebo osoby, která se zastoupeným žila před vznikem zastoupení ve společné domácnosti alespoň tři roky.⁴⁷⁾ Ke vzniku zastoupení se vyžaduje schválení soudu, který je povinen vyvinout potřebné úsilí ke zjištění názoru zastoupeného. Zastoupení se vztahuje na obvyklé záležitosti dle životních poměrů zastoupeného. Podmínkou je, aby zástupce předem informoval zastoupeného, že ho bude zastupovat, a vysvětlil mu povahu a následky zastoupení a zastoupený zastoupení neodmítl.

Omezení svéprávnosti

Občanský zákoník opustil dřívější institut zbavení způsobilosti k právním úkonům a předvídá pouze možnost, aby soud v krajním případě a v zájmu člověka omezil jeho svéprávnost.⁴⁸⁾

Cílem tohoto řešení je přiznat každému člověku přes duševní poruchu možnost samostatně právně jednat v co nejširším rozsahu, vždy však alespoň v běžných záležitostech každodenního života, a respektovat tak jeho lidskou důstojnost a právo na soukromí.⁴⁹⁾ Omezit svéprávnost člověka může soud pouze tehdy, hrozila-li by jinak člověku závažná újma a nepostačí-li vzhledem k jeho zájmům mírnější a méně omezující opatření.

Změnil-li se okolnosti, soud je povinen své rozhodnutí o omezení svéprávnosti i bez návrhu bezodkladně zrušit. V rozhodnutí o omezení svéprávnosti jmenuje soud člověka opatrovníka, přičemž vždy přihlédne k přáním opatrovance, k jeho potřebě i k podnětům osob opatrovanci blízkých, sledují-li jeho prospěch.

Opatrovnictví

Opatrovnictví spočívá v ustanovení opatrovníka jako zvláštního zástupce ze strany soudu, je-li to potřeba k ochraně zájmů člověka, nebo vyžaduje-li to veřejný zájem.⁵⁰⁾ Soud může opatrovníka odvolat buď na jeho žádost, nebo neplní-li opatrovník své povinnosti, na jejichž plnění je soud povinen sám dohlížet.⁵¹⁾ Občanský zákoník obsahuje řadu pravidel, která musí opatrovník respektovat, a výčet úkonů, které opatrovník nesmí vykonat bez souhlasu soudu.

46) K procesní úpravě viz § 116a zák. č. 99/1963 Sb., občanského soudního řádu, ve znění pozdějších předpisů, podle něhož má účastník řízení během jednání právo na konzultaci s podpůrcem, a je-li podpůrce více, pak s tím, kterého si zvolí. Namítne-li v průběhu řízení podpůrce účastníka vlastním jménem neplatnost právního jednání učiněného podporovaným účastníkem, soud k této námitce v řízení přihlédne.

47) § 49–54 občanského zákoníku.

48) § 55–65 občanského zákoníku.

49) Srov. nálezy Ústavního soudu z 26. 9. 2013, sp. zn. III. ÚS 3333/11.

50) § 457–485 občanského zákoníku.

51) Viz § 48 zák. č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních.

Přináší novou možnost zřídit na návrh opatrovance či jemu blízké osoby opatrovnickou radu, která má vůči opatrovníkovi zvláštní práva a bez jejíhož souhlasu nesmí opatrovník činit určitá právní jednání. Při určení osoby opatrovníka je soud povinen vycházet ze stanoviska opatrovance. Není-li možné jmenovat opatrovníkem osobu jím určenou, ani příbuzného nebo jinou osobu opatrovanci blízkou, která osvědčí o opatrovance svůj vážný a dlouhodobý zájem, jmenuje soud jinou osobu, splňující podmínky pro výkon funkce opatrovníka, anebo veřejného opatrovníka podle jiného zákona, jehož lze ustanovit opatrovníkem i bez jeho souhlasu.

Z judikatury Ústavního soudu (použitelné i podle nové právní úpravy) přitom vyplývá, že v zájmu ochrany opatrovance je vždy třeba respektovat toto pořadí a ustanovení veřejného opatrovníka přichází v úvahu až subsidiárně, není-li ustanovení jiné, vhodnější osoby možné.⁵²⁾ Způsobilost být veřejným opatrovníkem má podle občanského zákoníku obec, kde má opatrovanec bydliště,⁵³⁾ anebo právnická osoba zřízená takovou obcí k plnění úkolů tohoto druhu.⁵⁴⁾

Nově v případě smrti opatrovníka (fyzické osoby) opatrovnicktví nezaniká, ale do jmenování nového opatrovníka přechází právě na veřejného opatrovníka, kterým je do přijetí zvláštního zákona též obec, kde má opatrovanec bydliště.⁵⁵⁾ Návrh zákona o opatrovnicktví je součástí plánu legislativních prací vlády v roce 2014 a bylo by velmi vhodné přijmout jej co nejdříve. Za výkon funkce opatrovníka totiž odpovídá v první řadě stát (který do práv opatrovance zasahuje), jenž je též povinen hradit náklady s tím spojené. Vykonyvání funkce opatrovníka ze strany obcí v samosprávné působnosti bez dostatečné kompenzace nákladů označil již dříve Ústavní soud za protiústavní.⁵⁶⁾

V této souvislosti lze též poukázat na zvláštní povinnost obcí, které byly ustanoveny opatrovníkem, aktivně dohlížet na to, aby vlastní výkon opatrovnických povinností prováděly konkrétní osoby (zejména zaměstnanci obcí) vždy ku prospěchu opatrovance, a nikoliv osoby, které mohou být s opatrovancem v konfliktu zájmů. Tato otázka může být aktuální zejména v menších obcích.⁵⁷⁾

Právo na styk s vnoučaty

Jednou z největších radostí prarodičů jsou nepochybně společné aktivity s vnoučaty. Bohužel v praxi může tento zájem narážet na narušení vztahů prarodičů a rodičů či rodičů navzájem.

Každopádně rodiče si nemohou uzurpovat dítě pro sebe, ale v zájmu jeho rozvoje musí umožnit co nejširší kontakt dítěte s osobami jemu citově blízkými. Dříve platilo, že *vyžaduje-li to zájem dítěte a poměry v rodině, může soud upravit styk dítěte s prarodiči a sourozenci*.⁵⁸⁾ Oproti tomu občanský zákoník přináší žádoucí rozšíření práv dítěte na styk s určitými osobami i povinností rodičů (i jiných

52) Srov. nálezy Ústavního soudu z 26. 9. 2013, sp. zn. III. ÚS 3333/11.

53) Tedy zpravidla místo, kde se člověk zdržuje s úmyslem žít tam trvale (nejde o adresu trvalého pobytu), viz § 80 občanského zákoníku.

54) § 471 občanského zákoníku.

55) § 463, 3033 občanského zákoníku.

56) Nálezy Ústavního soudu ze 10. 7. 2007, sp. zn. II. ÚS 995/07.

57) Srov. nálezy Ústavního soudu z 26. 9. 2013, sp. zn. III. ÚS 3333/11.

58) Viz § 27 odst. 4 zák. č. 94/1963 Sb., zákona o rodině, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o rodině“).

osob). Nově platí, že *právo stýkat se s dítětem mají osoby příbuzné s dítětem, ať blíže či vzdáleně, jakož i osoby dítěti společensky blízké, pokud k nim dítě má citový vztah, který není jen přechodný, a pokud je zřejmé, že by nedostatek styku s těmito osobami pro dítě znamenal újmu. Také dítě má právo se stýkat s těmito osobami, pokud tyto osoby se stykem souhlasí.*

Rozhodující je tedy zájem dítěte a souhlas jemu společensky blízkých osob s daným stykem. Pokud by tomuto styku například rodič dítěte bránil, mohl by rozsah styku upravit soud.⁵⁹⁾

Právo na zabezpečení ve stáří

Evropská sociální charta

Sociální práva seniorů jsou vzhledem ke stárnutí populace a obavě o budoucí schopnost společnosti seniory náležitě zabezpečit jedním z nejvýznamnějších společenských témat. Podle části I bodu 4 Dodatkového protokolu k Evropské sociální chartě,⁶⁰⁾ která pro Českou republiku vstoupila v platnost dne 3. prosince 1999, má každá starší osoba právo na sociální ochranu.

Smluvní státy se zavázaly zejména (a) umožnit seniorům, aby zůstali co nejdéle plnoprávními členy společnosti (především zajištěním dostatečných prostředků a poskytováním dostatečných informací o službách pro seniory), (b) umožnit seniorům, aby si svobodně zvolili způsob života a vedli dle své volby nezávislý život v jim známém prostředí (především poskytnutím bydlení přiměřeného potřebám seniorů a jejich zdravotnímu stavu nebo poskytnutím dostatečné podpory na přizpůsobení jejich bydlení a poskytnutím odpovídající zdravotní péče a služeb) a (c) zaručit seniorům žijícím v ústavech vhodnou podporu.⁶¹⁾

Je na státech, které tyto závazky přijaly, aby jim vhodným způsobem dostaly. Že se jedná o problematiku navýsost aktuální, dokládá příklad Francie, kde vláda v únoru 2014 představila návrh zákona o samostatnosti seniorů, který by měl být schválen do konce letošního roku (návrh počítá zejména s vyčleněním určitých objemů finančních prostředků na stanovenou pomoc pro seniory).⁶²⁾

Je přitom zjevné, že musí být zvolen takový systém, který zajistí ochranu práv seniorů a současně nebude společnost neúměrně zatěžovat a omezovat hospodářský růst, jenž je jedním z významných předpokladů pro zajištění dostatku prostředků právě pro náležitou péči o seniory. Níže bude obecně nastíněno, jak k zajištění dostatečného zabezpečení seniorů přistupuje české právo.

Výdělečná činnost

S výjimkou nemožnosti vykonávat určité funkce ve veřejné správě po dosažení stanoveného věku (viz výše) se seniorům pro výkon výdělečné činnosti v rámci

pracovního poměru ani v rámci podnikání nekladou žádné překážky a senioři mohou výdělečnou činnost vykonávat bez omezení, samozřejmě nebrání-li jim v tom jiné důvody (například zdravotní stav). Senioři, jimž vznikl nárok na starobní důchod, mohou tento důchod bez jakéhokoliv omezení pobírat souběžně s jiným výdělkem. Od 1. 1. 2010 padlo v tomto ohledu poslední omezení, podle něhož mohl být dříve zaměstnanému důchodci vyplácen starobní důchod jen, byl-li pracovněprávní vztah sjednán nejvýše na dobu jednoho roku.⁶³⁾ Domnívám se, že podpora výdělečné činnosti seniorů bude do budoucna nutně představovat významnou součást politiky k zajištění jejich odpovídajícího zabezpečení.

Vyživovací povinnost potomků

Vyživovací povinnost potomků vůči předkům není příliš diskutovaným tématem a v této oblasti neexistuje ani početná judikatura. Předkové se na své potomky s žádostí o poskytnutí výživného příliš často neobracejí, ale naopak se je obvykle snaží i na svůj úkor všemi silami podporovat. Zákon nicméně s vyživovací povinností potomků vůči předkům (zcela oprávněně) počítá a potomci by si měli uvědomovat, že vůči svým předkům jsou zavázáni nejen morálně, ale i právně.

Dříve upravoval vzájemnou vyživovací povinnost předků a potomků zákon o rodině.⁶⁴⁾ Nově je upravena v občanském zákoníku,⁶⁵⁾ podle něhož mají předci a potomci vzájemnou vyživovací povinnost.⁶⁶⁾ Vyživovací povinnost potomků přitom vždy předchází vyživovací povinnosti předků (s výjimkou vztahu mezi rodiči a dětmi, kdy vyživovací povinnost mají pochopitelně nejprve rodiče a teprve za určitých podmínek může vzniknout dětem). Vzdálenější příbuzní mají vyživovací povinnost, jen nemohou-li ji plnit příbuzní bližší. To platí i v případě, kdy plnění vyživovací povinnosti nemůže být na těchto bližších příbuzných vymáháno.⁶⁷⁾

Výživné lze přiznat pouze tehdy, není-li oprávněný schopen sám se živit. Pro určení rozsahu výživného jsou rozhodné odůvodněné potřeby oprávněného a jeho majetkové poměry, jakož i schopnosti, možnosti a majetkové poměry povinného. V případě dětí je zvláště stanoveno, že jsou povinny zajistit svým rodičům slušnou výživu. Je-li více osob povinných, které mají vůči oprávněnému stejné postavení (například více dětí téhož otce), odpovídá rozsah vyživovací povinnosti každé z nich poměru jejich majetkových poměrů, schopností a možností k majetkovým poměrům, schopnostem a možnostem ostatních. Neplní-li potomci vyživovací povinnost, lze se domáhat u soudu, aby jim byla stanovena rozsudkem. Současně lze dovodit, že pokud povinní potomci výživné nehradili a namísto nich je hradil někdo jiný, má vůči nim právo na náhradu.⁶⁸⁾

59) Viz ustanovení § 466 a násl. zák. č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních.

60) Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 15/2000 Sb. m. s.

61) Čl. 4 Dodatkového protokolu k Evropské sociální chartě. Srov. násl.: v oblasti práva EU stanoví čl. 25 Listiny EU, podle něhož *Unie uznává a respektuje práva starších osob na to, aby vedly důstojný a nezávislý život a podílely se na společenském a kulturním životě.*

62) Viz tempsreel.nouvelobs.com/immobilier/logement/20140212.OBS5998/les-principales-mesures-du-projet-de-loi-sur-l-autonomie-des-personnes-agees.html.

63) Viz zák. č. 306/2008 Sb.

64) Viz § 85 zákona o rodině.

65) Viz § 910–923 občanského zákoníku.

66) Pro stanovení okruhu oprávněných a povinných osob je tedy rozhodné pokrevní pouto anebo vztah založený osvojením (viz § 832 občanského zákoníku).

67) Rozhodnutí Krajského soudu v Ústí nad Labem z 30. 12. 1970, sp. zn. 5 Co 499/70, jehož závěry jsou použitelné i podle nové úpravy.

68) Rozhodnutí Lidového civilního soudu Praha z 20. 6. 1948, sp. zn. 5 C 177/1958.

Bohužel nejen česká, ale i „západní“ většinová společnost obecně se potýká s rozvolňováním přirozených rodinných pout. Návrat ke kořenům a posílení rodiny jako instituce zajišťující ekonomické zabezpečení všech jejích členů představuje podle mého názoru jednu z velkých výzev a pro oblast sociálního zabezpečení seniorů by to bylo významným přínosem.

Právo na důchod

Podle čl. 30 odst. 1 Listiny mají občané (České republiky)⁶⁹⁾ právo na přiměřené hmotné zabezpečení ve stáří. Podrobnosti stanoví zákon a uvedeného práva se lze domáhat právě pouze v zákonných mezích.⁷⁰⁾ Listina nestanoví věkovou hranici stáří, ani co se rozumí přiměřeným zabezpečením. Neříká, zda má na mysli přiměřenost absolutní (tj. zajištění stejných přiměřených prostředků pro důstojnou životní úroveň každého seniora), anebo relativní (tj. zajištění přiměřených prostředků záviselých na předchozím výdělku seniora). Listina zmíněné právo ani nepodmiňuje účastí na důchodovém pojištění. Podle zákona⁷¹⁾ je nicméně kromě dosažení stanoveného věku (rozdílného pro muže a ženy)⁷²⁾ předpokladem vzniku nároku na starobní důchod právě účast na důchodovém pojištění po stanovenou dobu.

Je otázkou, do jaké míry je tato zákonná podmínka souladná s čl. 30 Listiny a mezinárodními závazky ČR, které též nepodmiňují právo seniorů na dostatečné prostředky jejich předchozí účasti na jakémkoliv systému.⁷³⁾ Zdá se však, že Ústavní soud vztahuje čl. 30 odst. 1 Listiny právě na účastníky důchodového pojištění a chápe přiměřenost jako přiměřenost relativní, tj. ve vztahu k jednotlivým účastníkům důchodového pojištění a jejich dřívějším odvodům pojistného na důchodové pojištění. Ústavní soud se též pustil na tenký led zkoumání, za jakých podmínek lze poměr mezi pojistným na důchodové pojištění a výší důchodu považovat za ústavně souladný, a kdy se již jedná o svévoli zákonodárce a porušení principu rovnosti všech před zákonem (viz čl. 1 Listiny). Podle Ústavního soudu musí být každopádně zachována povaha institutu pojištění, musí být v seznatelné míře reflektován princip zásluhovosti (tj. čím vyšší příspěvek, tím přiměřeně vyšší důchod) a nesmí dojít k tomu, aby bylo důchodové pojištění přeměněno *de facto* v daň.⁷⁴⁾

69) Oprávněnými osobami jsou za podmínek stanovených právem EU i občané členských států EU.

70) Viz čl. 41 odst. 1 Listiny. Pro pořádek lze doplnit, že čl. 30 odst. 2 Listiny předvídá právo na pomoc v hmotné nouzi, které náleží každému (tedy nejen občanům České republiky), kdo se nachází v hmotné nouzi, jak je tato vymezena v příslušných zákonech. Poskytovaná částka zabezpečení je pro každého stejná. Pomoci v hmotné nouzi ani dává státní sociální podpory se článek blíže nevěnuje, neboť se nejedná o dávky, které by byly vázány na věk příjemce (viz k tomu zejména zák. č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, ve znění pozdějších předpisů, a zák. č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů).

71) § 29 zákona o důchodovém pojištění.

72) Ustanovení § 6 odst. 2 antidiskriminačního zákona výslovně posvětluje rozdílné stanovení důchodového věku pro muže a ženy, které shledal ústavně souladným i Ústavní soud a aproboval jej i ESLP (viz nálezy Ústavního soudu z 16. 10. 2007, sp. zn. Pl. ÚS 53/04, srov. rozsudek ESLP ve věci Andrie v. ČR z 17. 2. 2011).

73) Viz výše uvedený článek 4 Dodatkového protokolu k Evropské sociální chartě.

74) Viz nálezy Ústavního soudu z 23. 3. 2010, sp. zn. Pl. ÚS 8/07.

Problematika důchodového pojištění je velmi komplexní, svébytná a představuje v první řadě politikum. V tomto článku není prostor na bližší analýzu českého systému důchodového zabezpečení, stojícího v současnosti na třech pilířích – (1.) **důchodovém pojištění** (vycházejícím z průběžného systému financování, kdy vyplácené důchody jsou financovány z průběžných odvodů pojistného),⁷⁵⁾ (2.) **důchodovém spoření** (vycházejícím z fakultativního vyčlenění části prostředků účastníka důchodového pojištění ke správě v důchodových fondech)⁷⁶⁾ a (3.) **penzijním připojištění** (v podstatě spoření s příspěvkem státu s omezením výplaty naspořené částky na zákonné případy).⁷⁷⁾

Jen těžko lze odhadovat budoucnost tohoto systému, zejména pak 2. pilíře, u něhož byla již vládou avizována možnost zrušení.

Osobně jsem přesvědčen, že podobně jako v jiných oblastech by mělo být ponecháno především na svobodě volby každého, jak se do budoucna zabezpečí a zda na toto zabezpečení využije část svého současného výdělku. Úvahy o budoucnosti systému zabezpečení seniorů by se podle mě měly ubírat směrem k vytvoření systému, založenému na osobní odpovědnosti jednotlivce. Základem by tak nemělo být průběžné financování, ale právě spoření jednotlivce, doplněné o základní, přiměřenou (stejnou) solidární podporu seniorům, kteří dostatek prostředků na důstojný život zkrátka nemají, a to v zásadě bez ohledu na to, zda za svého výdělečného života prostředky na zabezpečení ve stáří záměrně neukládali nebo ukládat nemohli. Domnívám se, že takové nastavení by mimo jiné lépe odpovídalo stávajícímu čl. 30 odst. 1 Listiny i mezinárodněprávním závazkům ČR.

Závěr

Zatímco úcta ke stáří je obecně uznávána za jednu ze základních společenských hodnot, v (českém) právu se tento přístup příliš neodráží, což je poměrně smutné zjištění. České právo vysoký věk nechápe jako něco, co by se mělo samo o sobě ctít. Vysokému věku neposkytuje zvláštní ochranu, ani na jeho dosažení samo o sobě nevážá žádné benefity.

V oblasti důchodového zabezpečení není rozhodující dosažení věku, ale zejména předchozí odvody na důchodové pojištění, za které nakonec senior (možná) obdrží od státu nějaké protiplnění v podobě důchodu, pravidelně v nepoměru s tím, co skutečně státu zaplatil. Právo tak na poli přístupu k seniorům stojí před řadou výzev a mnoha úkolů. Musí hledat rovnováhu mezi odpovídající ochranou a zabezpečením seniorů na straně jedné a co největším respektováním svobody lidské vůle a odpovědnosti na straně druhé. V každém případě, jak napsal Evelyn Waugh, mládež dneška by měla občas uvážít, že bude stářím zítřka. ■

75) Zákon o důchodovém pojištění.

76) Viz zák. č. 426/2011 Sb., o důchodovém spoření, ve znění pozdějších předpisů, zák. č. 397/2012 Sb., o pojistném na důchodové spoření, ve znění pozdějších předpisů.

77) Viz zák. č. 42/1994 Sb., o penzijním připojištění se státním příspěvkem a o změnách některých zákonů souvisejících s jeho zavedením, ve znění pozdějších předpisů.